

ДО ПИТАННЯ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

ON THE ISSUE OF ABUSE OF PROCEDURAL RIGHTS IN CIVIL PROCEEDINGS

Скриннікова К.О., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу

Навчально-науковий інститут №5 Харківського національного університету внутрішніх справ
orcid.org/0000-0002-3721-4462

В статті розкрито питання зловживання процесуальними правами учасниками цивільного судочинства. Проведено аналіз законодавчого закріплення поняття зловживання процесуальними правами в нормах чинного законодавства.

В статті досліджено погляди науковців, щодо визначення поняття зловживання процесуальними правами учасниками цивільного судочинства, зазначено про пропозиції науковців визначати зловживання процесуальними правами через відмежування від недобросовісної поведінки учасників справи. Автором підкреслено, що такі пропозиції призводять до неоднозначного розуміння та неоднозначного тлумачення дій які можуть бути визнаними судами як зловживання процесуальними правами учасниками справи.

Автор в статті запропонував доповнити норму частини першої статті 44 Цивільного процесуального кодексу України поняттям зловживання процесуальними правами, під цим поняттям запропоновано розуміти недобросовісні дії учасників судового процесу направлені на реалізацію суб'єктивного права всупереч його призначенню, за допомогою яких один учасник судового процесу чи його представник навмисно або недбало заподіює шкоду іншим учасникам процесу.

Розглянуто питання зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві, та зазначено, про випадки коли суд визнає певні дії учасників цивільного судочинства як зловживання процесуальними правами та застосовує заходи процесуального примусу.

В статті проаналізовано штраф, як захід процесуального примусу, який може бути застосовано до учасників цивільного судочинства за зловживання своїми процесуальними правами. Під час дослідження визначено розмір штрафу який може бути застосовано до учасника цивільного судочинства.

Під час дослідження автором зазначено про безальтернативність застосування штрафу як єдиного заходу процесуального примусу до учасників які зловживають процесуальними правами.

Досліджено судову практику щодо поняття зловживання процесуальними правами та визначено пропозиції щодо тлумачення поняття зловживання процесуальними правами.

Визначено, що законодавче закріплення поняття і критеріїв зловживання процесуальними правами учасниками цивільного судочинства встановить єдине розуміння судами яка поведінка учасників справи підпадає під зловживання процесуальними правами і чи може бути застосовано заходів процесуального примусу.

Ключові слова: зловживання процесуальними правами, неприпустима поведінка, зловживання учасників цивільного судочинства, заходи процесуального примусу.

The article discusses the issue of abuse of procedural rights by participants in civil proceedings. An analysis of the legislative consolidation of the concept of abuse of procedural rights in the norms of current legislation is carried out.

The article examines the views of scientists on the definition of the concept of abuse of procedural rights by participants in civil proceedings, and indicates the proposals of scientists to define abuse of procedural rights by distinguishing it from the unscrupulous behavior of the participants in the case. The author emphasizes that such proposals lead to an ambiguous understanding and ambiguous interpretation of actions that can be recognized by the courts as abuse of procedural rights by the participants in the case.

The author of the article proposed to supplement the norm of part one of Article 44 of the Civil Procedure Code of Ukraine with the concept of abuse of procedural rights, under this concept it is proposed to understand the unscrupulous actions of participants in the trial aimed at the implementation of a subjective right contrary to its purpose, by means of which one participant in the trial or his representative intentionally or negligently causes harm to other participants in the trial.

The issue of abuse of procedural rights in civil proceedings is considered, and cases are indicated when the court recognizes certain actions of participants in civil proceedings as abuse of procedural rights and applies measures of procedural coercion.

The article analyzes a fine as a measure of procedural coercion that can be applied to participants in civil proceedings for abusing their procedural rights. During the study, the amount of the fine that can be applied to a participant in civil proceedings was determined.

During the study, the author noted the lack of alternative to the application of a fine as the only measure of procedural coercion to participants who abuse procedural rights.

The judicial practice on the concept of abuse of procedural rights was studied and proposals were identified for the interpretation of the concept of abuse of procedural rights.

It was determined that the legislative consolidation of the concept and criteria for abuse of procedural rights by participants in civil proceedings will establish a single understanding by the courts of what behavior of the participants in the case falls under the abuse of procedural rights and whether procedural coercion measures can be applied.

Key words: abuse of procedural rights, unacceptable behavior, abuse of civil justice participants, procedural coercive measures.

Постановка проблеми. В сучасних умовах проблематика зловживання процесуальними правами є актуальною для вітчизняної науки та практики, оскільки неприпустимість зловживання правами учасниками цивільного судочинства є одним з важливих принципів що закріплені не тільки на нормах вітчизняного законодавства, а також регламентований міжнародними законодавчими актами.

Зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві призводить до несвоєчасного розгляду

цивільних справ. Наявність зловживань своїми процесуальними правами учасниками справи є перешкодою для забезпечення права на судовий захист.

Так, у статті 44 Цивільного процесуального кодексу України закріплено неприпустимість зловживання процесуальними правами учасниками судового розгляду, але відсутнє зазначення дій що можуть бути визнаними зловживаннями процесуальними правами. Відсутні критерії, за допомогою яких суди мають можливість, під час роз-

гляду справи, оцінити поведінку учасників справи як таку що є зловживанням. Суди під час здійснення цивільного судочинства стикаються з проблемою визначення дій учасників цивільного судочинства як неприпустимої поведінки, тобто про наявність зловживання процесуальними правами учасниками справи. Беззаперечним є наявність в судовій практиці непоодиноких випадків коли учасники цивільного судочинства при реалізації своїх процесуальних прав фактично використовують їх не за призначенням, такі дії фактично суперечать завданню цивільного судочинства.

Мета дослідження. Дослідити сутність і законодавче закріплення поняття зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві. Провести аналіз норм чинного законодавства щодо закріплення визначення поняття «зловживання процесуальними правами». Визначити критерії поведінки учасників цивільного судочинства та ознаки за якими можуть бути визначено зловживання процесуальними правами учасниками справи.

Стан опрацювання проблематики. Проблема щодо зловживання процесуальними правами, а також його законодавчого закріплення є актуальною а також дискусійною в науці та цивільному судочинстві. Дослідниками даного явища є І. Андрієнко, С. Бичкова, В. Комаров, О. Кот, Д. Луспенник та інші.

Виклад основного матеріалу. Проблема зловживання процесуальними правами учасниками цивільного судочинства була та залишається актуальною для науки та практики цивільного судочинства. Правильний своєчасний всебічний розгляд судами справ є основним завданням цивільного судочинства, а будь-які зловживання процесуальними правами впливають на якість та своєчасність розгляду судами справ.

Статтею 55 Конституції України передбачено обов'язок держави гарантувати на законодавчому рівні кожному можливість реалізації його права на судовий захист. Перед державою та законодавцем стоїть задача забезпечувати такий обсяг права осіб на судовий захист, який гарантував би його дієву реалізацію, а відмова судів у реалізації такої можливості може призвести до порушення гарантованого у Конституції України права на судовий захист.

В рішенні Конституційного Суду України по справі за конституційною скаргою Марго П. О. зазначено, що право на судовий захист гарантовано частиною 1 статті 55 Конституції України та охоплює не лише право на звернення до суду, а й можливість реалізації цього права без обмежень чи перепон. Також, Конституційний Суд України визначає зміст права на судовий захист, який встановлений частиною першою статті 55 Конституції України, з урахуванням змісту права на справедливий суд. Право на справедливий суд також гарантовано статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року.

Статтею 2 Цивільного процесуального кодексу України передбачено що завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Встановлюючи обов'язок керуватися завданнями цивільного судочинства, яке превалює над будь-якими іншими міркуваннями в судовому процесі, зазначено однією з засад (принципів) цивільного судочинства неприпустимість зловживання процесуальними правами.

Законодавець закріпивши принцип неприпустимості зловживання процесуальними правами не надав визначення поняття «зловживання процесуальними правами», а також не визначив критеріїв поведінки учасників під час цивільного судочинства, які можна визнавати зловживанням процесуальними правами безпосередньо учасниками цивільного судочинства.

В цивілістичній науці навколо визначення поняття «зловживання процесуальними правами» сформувалися різні погляди, О. Кот вважає, що категорію «зловживання процесуальним правом слід розглядати як складову частину ширшого поняття – «процесуальне правопорушення».

Варто відзначити, що з практичного погляду вкрай важливою є правильна кваліфікація дій учасників судового процесу в якості зловживання процесуальним правом або як іншого процесуального правопорушення, передусім для цілей правильного застосування відповідних процесуальних санкцій – установлених в процесуальних нормах наслідків, що настають за їх недодержання та порушення [3, с. 44].

С. Бичкова, зазначає що суд має встановлювати у кожному конкретному випадку те, чи добросовісно учасники цивільного процесу здійснюють свої процесуальні права. Також С. Бичкова підкреслює, що межа між добросовісним використанням своїх цивільних процесуальних прав і зловживання ними є доволі умовною і для виявлення факту зловживання правом однієї лише внутрішньої впевненості судді недостатньо, потрібні конкретні докази що підтвердять відповідний факт [4, с.89]. Тобто, пропонується визначити зловживання процесуальними правами через відмежування від недобросовісної поведінки учасників справи, що вбачається можливим при здійсненні судочинства, але за наявності фактичних доказів.

В свою чергу І. Андрієнко відзначає необхідність визначення чітких критеріїв, на підставі яких дії учасників судового процесу можуть вважатися зловживанням процесуальними правами, оскільки в деяких випадках межа між зловживання правом та добросовісною і розумною поведінкою є доволі ілюзорною, що в свою чергу може призвести до безпідставних негативних наслідків для учасників процесу [5, с. 99].

Відсутність законодавчого закріплення поняття зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві призводить до неоднозначного розуміння та неоднозначного тлумачення дій які можуть бути визнаними судами під час здійснення судочинства такими що підпадають під поняття зловживання, що в свою чергу матиме як наслідок вжиття до такого учасника, що зловживає процесуальними правами заходів процесуального примусу.

В частині першій статті 44 ЦПК України зазначається про неприпустимість зловживання процесуальними правами, а також про те що учасники судового процесу та їхні представники повинні добросовісно користуватися процесуальними правами, зловживання процесуальними правами не допускається. Аналізуючи вище зазначену норму можна зазначити про відсутність розкриття поняття зловживання процесуальними правами в нормі статті, тобто законодавець встановлює неприпустимість зловживання процесуальними правами не розкриваючи самого змісту поняття зловживання.

Неможливо не погодитись з пропозицією Н. Голубевої доповнити ч. 1 статті 44 ЦПК України абзацом другим та викласти його в такій редакції: «зловживання цивільними процесуальними правами – недобросовісні дії учасників судового процесу направлені на реалізацію суб'єктивного права всупереч його призначенню, за допомогою яких один учасник судового процесу чи його представник навмисно або недбало заподіює шкоду іншим учасникам процесу чи їх представникам, чи правосуддю в цілому» [6, с. 353]. Доповнення статті поняттям «зловживання процесуальними правами» впорядкує та спростить розуміння дій що визнаються судом як зловживання процесуальними правами учасниками цивільного судочинства.

Так в частині другій статті 44 ЦПК України зазначено, що залежно від конкретних обставин суд може визнати зловживанням процесуальними правами дії, що суперечать завданню цивільного судочинства, зокрема:

1) подання скарги на судові рішення, яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася (вичерпана), подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин, заявлення завідомо безпідставного відводу або вчинення інших аналогічних дій, що спрямовані на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи чи виконання судового рішення;

2) подання декількох позовів до одного і того самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав, або подання декількох позовів з аналогічним предметом і з аналогічних підстав, або вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями;

3) подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер;

4) необґрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи або завідомо безпідставне залучення особи як відповідача (співвідповідача) з тією самою метою;

5) укладення мирової угоди, спрямованої на шкоду правам третіх осіб, умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі у справі.

Проте вище зазначений перелік дій насправді є не єдиними варіантами поведінки сторони, які вживаються, наприклад для затягування розгляду справи. Так, оскарження учасником судового процесу ухвал, якими задовольняються його заяви або клопотання беззаперечно вказує на те що вживаються певні дії на затягування строків судового розгляду справи, і це може свідчити про недобросовісність поведінки учасника цивільного судочинства, проте чи буде вважатися така поведінка зловживанням визначити дуже складно.

В ЦПК передбачено, що якщо подання скарги, заяви клопотання визнається зловживанням процесуальними правами, суд з урахуванням обставин справи має право залишити без розгляду або повернути скаргу, заяву, клопотання. При цьому саме на суд покладено обов'язок вживати заходів для запобігання зловживанням процесуальними правами. У випадку зловживання процесуальними правами учасником судового процесу суд застосовує до нього заходи процесуального примусу.

Заходами процесуального примусу є процесуальні дії, що вчиняються судом у визначених ЦПК України випадках з метою спонукання відповідних осіб до виконання встановлених у суді правил добросовісного виконання процесуальних обов'язків, припинення зловживання правами та запобігання створенню протиправних перешкод у здійсненні судочинства.

Одним із заходів процесуального примусу який може бути застосовано при зловживанні процесуальними правами є штраф, який може бути застосований до учасників справи в сумі від 0,3 до 3 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Альтернатив або інших варіантів

притягнення до відповідальності саме за зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві законодавцем не передбачено.

Досліджуючи поняття зловживання процесуальними правами слід звернути увагу на позиції які висловлює Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду у постанові по справі № 318/89/18 від 03 червня 2020 року де зазначено, що зловживання процесуальними правами – це протиправне, недобросовісне та неналежне використання учасником справи (його представником) належних йому процесуальних прав, що виражається у винних процесуальних діях (бездіяльності), які зовні відповідають вимогам цивільних процесуальних норм, але здійснюються з корисним або особистим мотивом, що спричиняє шкоду інтересам правосуддя у цивільних справах та (або) інтересам учасників справи, чи недобросовісна поведінка в інших формах.

Верховний Суд у своїй постанові наголошує про те, що потрібно розмежовувати зловживання процесуальними правами та зловживання матеріальними (цивільними) правами. При зловживанні процесуальними правами суд має право залишити без розгляду, або повернути скаргу, заяву, клопотання, позов чи застосувати інші заходи процесуального примусу. Натомість правовим наслідком зловживання матеріальними (цивільними) правами може бути, зокрема відмова у захисті цивільного права та інтересу, тобто відмова у позові.

Вивчаючи проблематику зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві та положень цивільного законодавства можна підкреслити наявну нагальну необхідність закріплення визначення поняття зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві та критеріїв поведінки сторін яка може бути судом визнана як неприпустима.

Висновки. Під час дослідження поняття зловживання процесуальними правами учасниками цивільного судочинства зазначено про відсутність визначення такого поняття у нормах чинного законодавства. В Цивільному процесуальному кодексі зазначено про наявність у учасників цивільного судочинства обов'язку добросовісно користуватися процесуальними правами, а також визначено щодо недопущення зловживання процесуальними правами. Законодавцем наведено перелік дій суперечать завданню цивільного судочинства, при цьому законодавець згадує наявність конкретних обставин суд може визнати зловживання процесуальними правами, проте не наводить критерії оцінки таких обставин.

Доповнення частини першої статті 44 ЦПК України визначенням поняття зловживання процесуальними правами та розширення критеріїв зловживання процесуальними правами учасниками цивільного судочинства встановить єдине розуміння судами поведінки учасників справи щодо дій які можуть бути судом визнаними як зловживання процесуальними правами, що надалі може призвести до застосування заходів процесуального примусу до такого учасника судочинства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради*. 1996. №30. Ст.141. Зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4348> (дата звернення 14.12.2025).
2. Рішення Конституційного Суду України у справі № 3-9/2019(206/19)/ Конституційний Суд України.— 06.04.22. — № 2-р(II)/2022. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-22#Text> (дата звернення 14.12.2025).
3. Кот О. Окремі аспекти зловживання процесуальними правами. *Вісник Верховного суду України*. 2017. №1 (197). С. 36-44. URL: <https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/62447084> (дата звернення 14.12.2025).
4. Бичкова С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження: монографія. Київ : Атіка. 2011. 420с. ISBN 978-966-326-404-2 (дата звернення 14.12.2025).
5. Андрієнко І. Зловживання процесуальними правами у цивільному судочинстві: окремі питання: Південноукраїнський правничий часопис. 2019. Випуск 3. С. 96-99. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2019/3/25.pdf> (дата звернення 14.12.2025).
6. Голубева Н.Ю. Зловживання цивільними процесуальними правами: новели ЦПК України. Новели цивільного процесуального кодексу України: матеріали "круглого столу" (м. Одеса, 26 берез. 2018 р.). Одеса : Фенікс, 2018. С. 3-9. URL: <http://hdl.handle.net/11300/9479> (дата звернення 14.12.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025